

ARVUSTUSED

Endel Püüa, Maavalitsemine Saaremaa moodi: Saare maakonna volikogu ja maavalitsus 1917–1940 (Kuressaare: Saaremaa Muuseum SA, 2024), 311 lk, ISBN: 978-9916-9688-6-4

Kogenud ajaloolase Endel Püüa sulest on ilmunud monograafia, mis käsitleb Saaremaa maavalitsuse ning maakonna volikogu asutamist ja struktuuri aastatel 1917–40. Ühegi Eesti piirkonna nimetatud institutsioonide ajaloo kohta pole seni ühtegi ülevaatlikku teost ilmunud, mis annaks ülevaate alates nende asutamisest kuni tegevuse lõpetamiseni. Seega on tegu meie ajalookirjutuses igati tervitatava nähtusega. Eesti omavalitsuste kujunemis- ja arengulugu enne Teist maailmasõda on alles hakatud põhjalikumalt uurima. Eestlaste omavalitsuse kujunemise lähteorganiks peetavate vallakohtute uurimine on seni kõige jõudsamalt edenenud. Uurijatele on takistuseks saanud kohtuprotokollide andmemassiiv, mida on töö hõlbustamiseks asutud digiteerima.¹ Maavalitsuste uurimisest veidi paremas seisus on olnud linnaomavalitsuste käsitlemine. Siin arvestatava teosega haakuvana võib välja tuua ka Kuressaare linna, mille volikogu ja linnavalitsuse tegevusest on varem ülevaade antud.²

On igati arusaadav, miks pole maavalitsuse ja -volikogu ega ka linnavalitsuste ja -volikogude tegevust põhjalikumalt käsitletud, vaid nende institutsioonide üldisemaid arenguid on tutvustatud väga piiratud lehekülgedel. Ühe omavalitsusasutuse kui väga laiahaardelise institutsiooni arengust aimu saamine paaril aastakümnel on töömahukas ettevõtmine. Seega aitab Püüa teos täita ühtlasi nii lünka historiograafias, kui ka juhtida tähelepanu alauuritud valdkonnale.

¹ Uurijate ja uurijatele töövahendite väljatöötamisega tegelevate teadlaste töö hõlbustamiseks on asutud osasid materjale digiteerima. Näiteks Rahvusarhiivi ühisloomeprojekti raames tehti ajavahemikus 2019–2023 digitaalselt kättesaadavaks 340 valla ca 127 000 vallakohtute protokoll. Suurte andmekogude analüüsimiseks vajalike abivahendite väljatöötamisega tegeleb Tartu Ülikooli interdistsiplinaarne projekt EKKD-TA10. “Infoeraldus ajalooliste institutsioonide protokollide (1880–1940) näitel.”

² Priit Kivi, “Kuressaare linnavõim ja selle kandjad 1918–1934”, *Saaremaa muuseumi toimetised*, 7 (Kuressaare: Saaremaa Muuseum, 2012).

Autor tõdeb sissejuhatuses, et maavalitsuse näol oli tegu laiahaardelise institutsiooniga ja teose eesmärk on anda ülevaade asutuse tekkest ning struktuurist. Läbi ühe omavalitsusorgani tegevuse avanevad kohaliku tasandi igapäevased probleemid, arengud pikemal aegreal ja omavalitsemisest osa võtnud isikute suhtlusvõrgustikud. Teise maailmasõja eelne maavalitsus tegeles terve rea probleemidega, mis puudutasid pea kõiki eluvaldkondi. 311-leheküljelisest teosest kolmandiku võtab enda alla maavalitsuse ja -volikogu kujunemislugu. Maaomavalitsuse sünnilugu – õigemini sünnilood – algab Veebruarirevolutsiooni järgsest perioodist. Järgneb ülevaade maavalitsuse struktuuriüksuste tegevusest. Nende tööpõld oli tõepoolest lai: üldise administreerimise kõrval tuli tähelepanu pöörata majandusele, haridusele, tervishoiule, töökorraldusele ja hoolekandele jne.

Ühe institutsiooni arengus pakuvad suuremat põnevust teadagi ajaloo sõlmpunktid, sõjalised ja poliitilised kriisid, mis on asutuse toimimist proovile panevaks lakmuspaberiks. Saaremaa maavalitsuse algusaastad, 1917–1919 erinesid suurema osa ülejäänud Eesti olukorrast, olles veelgi keerukamad. Saaremaa jäi Saksa okupatsiooni alla kauemaks kui mandrialal. See tõi kaasa rasked olud – Püüa sõnul “katastroofilised” (lk 42). Sellele pole põhjust vastu vaielda. Kui Ajutine Valitsus asus 1918. aasta novembris okupatsioonivägedelt võimu üle võtma, oli Saaremaa mandrist kommunikatsiooni mõttes ära lõigatud. Informatsioonivahetus keskvõimuga jäi veel tükiks ajaks kehvaks. Püüa avab neid keerulisi olusid veidi põhjalikumalt, kui seda on varem teinud näiteks Jüri Ant.³

Kahtlemata oleks siinkirjutaja lugejana soovinud saada veelgi enam päris uusi teadmisi maavalitsuse toimimisest nendes erakorralistes oludes. Kuid mõistagi pole Püüa sissejuhatuses lubanud peensustesse laskuvat käsitlust. Järgnev pole seega mõeldud mitte kriitikana, vaid osundusena autori käsitletud allikmaterjali uurimisperspektiividele. Autor toob esile, et üks maavalitsuse ülesandeid oli sõja ajal tegeleda rahvaväelaste mobiliseerimisega. Ta kirjutab mobiliseeritust Saaremaa mässu kontekstis ning selle sündmuse tagajärgedest maavalitsusele võrdlemisi pikalt. Institutsiooni laiem roll Vabadussõjas alles ootab avamist. Püüa mainib küll maavalitsuse ülesannet korraldada rekvisitsioone sõjaväe jaoks, kuid rääkimata sisulisest poolest jääb teadmata, kas ja kuidas see saare kehvas oludes üldse õnnestus. Väheoluline polnud seegi, et maavalitsus pidi keskvalitsusega suhtlema rahvaväelaste perekondade toetamise osas, mis

³ Jüri Ant, “Saaremaa poliitiline elu 1918–1940”, *Saaremaa 2. Ajalugu, majandus, kultuur* (Tallinn: Koolibri, 2007), 264–281.

oli majanduslikult eriti viletsal Saaremaal ilmselt eluliselt tähtis. Nimelt edastas maavalitsus abivajajate andmed siseministeeriumile.

Mõningaid küsimusi tekitab küll Püüa hinnang, et “seoses alanud Vabadussõjaga ei suutnud Eesti Ajutine Valitsus oma sisemisi struktuure operatiivselt käivitada” (lk 42). Ega see otseselt vale pole ja see kehtis kindlasti Saaremaa osas, kus kohalikel tuli üles näidata algatusvõimet. Kuid üldiselt suutis Eesti riik ennast siiski olusid arvestades võrdlemisi kiiresti koguda: sõjapidamisega paralleelselt loodi rahvaväge ja mitte ainult ei alustatud mitmete institutsioonide loomist, vaid suudeti nende töös samuti mõningaid tulemusi saavutada.

Teise huvipakkuva ajajärguna olgu lähemalt kommenteeritud nn vaikiv ajastu aastatel 1934–40 – jällegi mitte kriitikana, vaid hinnates rikkaliku ainese tulevikupotentsiaali. Püüa pealkirjastab ajajärku kui “reformide aega”. Reforme viidi kahtlemata ellu, kuid kõnealuses perioodis peitub seni uurimata teema küllaltki isemeelse Saaremaa poliitilise tausta avamisest olukorras, kus riik soovis kohalikku tasandit senisest enam kontrollida. Teema olulisust rõhutab ka autor ise, kuivõrd teoses moodustab maavalitsemise uue maakonnaseaduse valguses terve alapeatüki (lk 100–112). Kas kujunenud oludes sai maavanem ikkagi tegelikult olla “keskvalitsuse võimu erapooletu teostaja”, nagu hindab Püüa? (lk 101). See ja mitmed teised küsimused ootavad tulevaste uurijate huvi.

On positiivne, et institutsiooni arengus aktiivselt osalenud isikud leiavad teoses põhjalikku kajastamist. Üheks näiteks on Mihkel Neps, kes püsis Saaremaa maavalitsuse eesotsas 12 aastat. Põhjalikumalt on Nepsi tausta avatud tema ametiaja lõpus (lk 97–98), kuigi arvestades tema kaalukust võinuks seda teha teoses märksa varem. Raamatule lisab palju väärtust ja teatmeteose kaalu kolmas osa, millel on biograafilise leksikoni mõõtmed. Teosest ligi poole moodustavad Saare maavanemate (sh Nepsi), maavalitsuse liikmete, maakonna volikogu esimeeste ja liikmete lühielulood. Kõik nimetatud isikud kajastuvad ühtlasi teose lõpus olevas isikunimede loendis ja teose suunitlust arvestades on registri olemasolu raske üle tähtsustada. Omaavalitsustegelaste elulood on võrdlemisi põhjalikud. Huvi korral pakuvad kogutud andmed uurijatele võimalust analüüsida Saaremaa maavalitsemises osalenute tausta.

Lisaks Saare maavalitsuse Rahvusarhiivis säilitatavale arhiivifondile tugineb Püüa laialdasele hulgale allikatele erinevatest mäluasutustest, aga samuti perioodikale ja sekundaarkirjandusele. Riikliku tasandi tegevust kajastavate dokumentide kõrval pole tähelepanuta jäänud teoses käsitletava perioodi kaasaegsete mälestused.

Monograafia on illustreeritud Saaremaa Muuseumi kogudest pärineva rikkaliku pildimaterjaliga ning enam kui 200 foto valikus annavad põhi- tooni institutsioonidega seotud inimesed. Põgusalt on peatunud iseseis- vuse kaotamisele järgnenud okupatsioonide ajal ja samuti taasiseseisvu- mise järgsel maavalitsemisel.

Endel Püüa on ära teinud suure töö ja kasutanud oma monograafia koostamisel oskuslikult enda enam kui kolmel aastakümnel Saaremaa ajaloo kohta kogutud teadmisi ning enda sel teemal koostatud uurimusi. Paljude maavalitsuste arhiivifondid sisaldavad ohtralt allikmaterjali. Jääb vaid loota, et leidub veel julgeid uurijaid, kes käsitleks teistegi Eesti piir- kondade maavalitsuste kujunemislugu. Samuti oleks teretulnud kitsama suunitlusega, Saare maavalitsuse mõningaid tahke süvitsi avavad kirjuti- sed. Igal juhul on tegemist alauuritud arhiiviainesega, mis vaid ootab vir- kade uurijate poolt ülesnoppimist.

TOIVO KIKKAS

Peeter Kenkmann, Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll (Tartu: Tartu Ülikool, 2024), 202 lk, ISBN: 978-9916-2753-8-2

19.06.2024 kl 16.00 kaitses Peeter Kenkmann Tartu Ülikoolis (ruumis Jakobi 2-224) doktoritööd “Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhiseaduse ja kaitseseisukorra roll”. Juhendajad: kaasprofessor Ago Pajur ja kaasprofessor Jaak Valge. Oponent: professor Andres Kasekamp (Toronto Ülikool)

Peeter Kenkmanni 2024. aastal kaitstud doktoritöö pakub olulisi uusi tead- misi Eesti sisepoliitikast 1930. aastate autoritaarsel perioodil. Töö eesmärk on uurida autoritaarse süsteemi arengut ja toimimist 1934. aasta kevadest